

SAĞLIK ANTROPOLOJİSİ AÇISINDAN GELENEKSEL TEDAVİ UYGULAMALARI*

Nuran ELMACI**

Özet: Geleneksel tedavi, halkın çeşitli nedenlerle doktora başvurmadığı veya doktordan beklediği sonucu alamadığı durumlarda, hastalıktan korunma, tanı ve tedavi amacıyla yaptıkları tüm uygulamaları içine alır. Geleneksel tıp yerel adetlere göre uygulanır. Bu nedenle dünya toplumlarında kültürlere göre farklılaşan pek çok geleneksel tedavi uygulamaları kaydedilmiştir. Geleneksel tıp tuhaf, acayip birçok inanç ve uygulamaların sıralaması değildir. Bir tıp teorisi niteliğinde organize olmuş bir sistemdir. Diğer bir anlatımla hastalıkların nedeni, tedavi ve korunma için yapılan tüm uygulamalar birbirini tamamlar ve destekler özelliğindedir. Bu yazıda geleneksel tedavideki sağlık-hastalık anlayışı, geleneksel tedavi yöntemleri ve geleneksel tıbbin kullanılma nedenleri açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca geleneksel tıbbin modern tıp uygulamaları ile ayrışan ve benzeşen yanlarına da yer verilecektir.

Anahtar sözcükler: geleneksel tedavi, geleneksel tedavi uygulamaları, modern tıp

Traditional Medicine Practices from The Point of Health Anthropology

Abstract: Traditional medicine encompasses all practices that people are engaged in cases where they do not apply to doctors for various reasons or what is delivered by doctors does not meet their expectations. Traditional medicine is practised according to local customs. Hence, a variety of traditional medicine practices were recorded in the world differing with respect to local cultures. Traditional medicine is not a list of practices that may seem odd or awkward. It is in fact an organized system attributable to a specific medical theory. In other words, all practices related to the causes of ill health, treatment and protection are complementary and mutually supportive. The present article tries to give an account of understanding of health and diseases in traditional medicine, associated methods, and reasons why traditional medicine is used. The article also goes over features that are similar and different in traditional and modern medicine.

Key words: traditional medicine, traditional medicine practices, modern medicine

Giriş

Sosyal antropolojinin sağlık-hastalık sorununa yönelmesi 1920'lerde etnologların ilkel ve geleneksel toplumlarda yaptıkları alan çalışmaları ile başlamıştır. Fonksiyonist bir yaklaşımla kültür bütününe inceleyen antropologlar sağlık-hastalık ile ilgili uygulamaların, kültür bütününe göre şekillendiğini ve toplumdan topluma farklılaşmalar gösterdiğini tespit etmişlerdir. Bu konuda Dr. River'in "Tıp, Büyü, Din" (1924) adlı kitabı ilk örnektir. River Tıbbi Antropolojiye kavramsal temelde iki noktada katkı sağlamıştır. Birincisi, ilkel tıp uygulamaları tuhaf folklor ürünleri değildir. Bu inançlar ve uygulamalar kültürün kısımlarını oluştururlar. İkincisi, tıp uygulamalarının anlamları çıkarılmalıdır.

Forrest Clements "Hastalığın İlkel Kavramları" adlı (1932) çalışmasında bölgesel ve yerel gruplarda

hastalık nedenlerini beş grupta toplamıştır. Bunlar sihirbazlık, tabuyu bozma, bir ruhun girişi, bir nesnenin çıkışı ve ruhun kaybıdır. Bunlardan birinin veya birkaçının bir arada görülmesi hastalığa neden olur.

Tıp kökenli E.H. Ackernecht, döneminin antropolojisinde hâkim akımlara paralel olarak, kültürel elemanlar arasında iç biçimlenme ve bütünleşme şeklini tıbbi kalıplar arasında da düşünmüş, tek bir ilkel tıp yerine birden çok ilkel tıp olduğunu vurgulamıştır.

Bu makalenin amacı geleneksel tedaviyi ve yöntemleri tanımlamaktır. Diğer bir deyimle geleneksel tedavinin altında yatan anlayışları ve inanışları açıklamak, bu anlayışlara bağlı olarak geliştirilen tedavi yöntemlerinin neler olduğunu incelemektir.

*Bu makale yazarın "Sağlık Antropolojisi" kitabındaki "Sağlık Antropolojisi (Tıbbi Antropoloji)" ve "Geleneksel Tedavinin Sosyal ve Kültürel Temelleri" bölümlerinin (ekleme ve çıkarmalar yapılarak) yazar tarafından yeniden düzenlenmiş şeklidir.

**Prof. Dr., Sosyal Antropolog, Dicle Üniversitesi Halk Sağlığı AD Emekli Öğretim Üyesi

Geleneksel tıp

Geleneksel tıp (ethno-medicine) Tıbbi Antropoloji'nin araştırma alanlarından birisidir. Tropikal bölgelerde çalışan doktorlar ve sosyal bilimcilerin yaptıkları çalışmalar halkın hastalıkları nasıl sınıfladıkları hakkında bilgiler vermektedir. Sınıflamalar ya halkın tanıdığı belirtilere veya hastalığın hissedildiği bedenin kısımlarına ya da insanların inandığı hastalık nedenlerine göre yapılmaktadır. Örneğin Afrika kültüründe hastalıklar üç grupta düşünülmektedir:

- Her zaman görülen hastalıklar: Bu hastalıklar ev ilaçları ile iyileştirilmeye çalışılır.
- Avrupa hastalıkları: Batının modern ilaçlarına cevap veren hastalıklar.
- Afrika hastalıkları: Batı dünyasının ilaçlarına cevap vermeyen, geleneksel tedavi sistemleri ile iyileşebilen hastalıklar.

Benzer şekilde Meksika-Amerika kültüründe hastalıklar dört ana grupta açıklanmaktadır:

- Vücudun sıcak-soğuk dengesinin bozulması: Bu hastalıklar sıcağa soğuk, soğuğa sıcak uygulanması ile tedavi edilir.
- Vücuttaki organların yerleşmeleri, fonksiyonlarını yerine getirememeleri ile ilgili hastalıklar: Gastrointestinal hastalıklar, varisler.
- Nazar değmesi sonucu oluşan hastalıklar: Yüz çarpılması, epilepsi, kısırlık veya büyü sonucu olan hastalıklar.
- Duygusal kaynaklı hastalıklar: Hiddet, korku, kaçak ruh nedeniyle görülen hastalıklar.

Bu ve benzeri hastalık gruplamaları örnekleri geleneksel toplumlarda hastalık anlayışlarının ve nedenlerinin "Batı Tıp Sistemi"nden farklı olduğunu göstermektedir. Bu toplumlarda hastalık nedenleri ve tedavi uygulamaları Navahoların sağlık ve hastalık anlayışları temelinde açıklanabilir.

Navaholarda sağlık, kişinin çevresiyle ilişkilerinin dengeli olma hâli; hastalık ise bu dengenin bozulmasıdır. Çevre terimi, görünen doğa (fiziksel, kimyasal ve biyolojik) ile görünmeyen doğa (doğaüstü güçler) ve insanları içine alır.

Bu bağlamda soğuk, sıcak, mikrop, bakteri hastalık yaratan etkenler olduğu halde (görünen doğa) bir

tabunun çiğnenmesi, tanrıların kızdırılması, bir ata ruhunun istediği saygıyı görmemesi (görünmeyen doğa) kişinin diğer insanlara yaptığı büyüler ve nazar insanlar) hastalık nedenleri olarak yorumlanır. Hindistan'da baş ağrısı, fasısal ateş, aybaşı bozuklukları, tekrar eden düşükler doğaüstü nedenlere bağlanmaktadır. Bazı toplumlarda sakat doğumlar, ikiz doğumlar anne-babanın o toplumun cinsel kurallarına uymadığı, tabuları çiğnediği şeklinde açıklanır. Kenya toplumlarında sağlık vücudun temiz tutulması ile aynı anlamdadır. Bağlı olarak Kenyalılar pis saydıkları hayvanların etini yemez, hatta etlerini yiyen kabilelerin kızları ile evlenmezler. Vücutlarını temizlemek için sık sık otlardan elde ettikleri müshilleri kullanırlar. Mısırlı köylülere göre hastalıkların başlıca nedenleri nazar, bir cine yakalanma ve büyüdür. Duygusal etkiler ve baskılar da hastalık yapabilir. Bunlar arasında korku ve üzüntü başta gelir. Bu yüzden korkmuş çocuklara özel süslenmiş "korku bardakları" ile su içirilir.

Yukarıda örnekleri görüldüğü gibi, geleneksel toplumda hastalık sadece biyolojik faktörlerle açıklanamamaktadır. Çevrenin bir parçası sayılan doğaüstü nedenler ve diğer insanlar da hastalığa neden olabilirler. İslam ülkelerinde insanlar, doğaüstü güçlerle (Allah ile) ilişkilerini sağlıklı tutmak amacıyla hac, zekât, kurban görevlerini yerine getirirler. Hastalaktan kurtulmak ve sağlıklarını sürdürmek için doğaüstü güçlere yakınlığı düşünülen evliyalara, şeyhleri ve türbeleri ziyaret ederler. Aynı amaçla insanlardan gelecek tehlikeleri önlemek amacıyla nazarlıklar taşırlar. Sürekli talihsizlik yaşayanlar, kötü insanların etkilerini yok etmek için büyüleri bozan hocalara gider veya kurşun döktürürler. Bu uygulamalar farklı inanç sistemlerinde, farklı coğrafi yapıarda (kültürlerde) değişik varyasyonlarla sürmektedir.

Geleneksel tedavi

Saunders'e göre geleneksel tıp, inançlar ve pratiklerin gelişigüzel bir sıralaması değildir, bir tıp teorisi niteliğinde organize olmuş bir sistemdir (**Türkdoğan, 1972**).

Geleneksel tedavide hastalığı iyileştirmek için izlenecek yolu, hastalığın bağlandığı neden ve nedenler bütünü belirlemektedir. Bu yüzden bir kişinin hasta olduğuna karar verilmişse "hastalık neden oldu", "niçin oldu" sorusuna yanıt aranır. Bağlı olarak çeşitli kültürlerde hastalığı teşhis edenler ve tedavi edenler olarak iki grup 'yerli hekim' görülmektedir.

Teşhis edenler; hastalığın neden olduğuna karar verirler (bu grupta bazı toplumlarda müneccimlerden,

falcılardan da yardım alınmaktadır). Hangi yöntemle iyileşeceklerine de yine teşhisçiler karar vermektedir.

Tedavi edenler; bu grupta ilaç hazırlayan aktarlardan, büyü çözen, büyü yapan, büyücü doktorlara kadar şifa veren kimseler yer almaktadır. Tıbbi antropolog Christopher Dole¹, Ankara'nın iki semtinde şifacılıkla ilgili yaptığı araştırmada dinsel ve büyüsel şifa gelenekleri içerisinde dört tedavi biçimi tespit etmiştir: 1. Kem gözlerden muzdarip olan kişileri tedavi eden kurşuncular, 2. Cinlerin çarptığı kişileri tedavi eden özel güçlere sahip cinci hocalar, 3. Mucizevi güçler taşıyan ocaklılar, 4. Kerameti sayesinde olağanüstü ruhani güçlere sahip olduğuna inanılan evliyalar (**Dole, 2013**). Dinsel ve büyüsel tedavilerin yanı sıra soy ve çıraklık yoluyla kazanılan el becerisine dayanan tedavi hizmetlerini yapanlar da vardır. Bunlar kırık, çıkık, masaj, küçük operasyonları yürütürler. Bunlara ek olarak bitkisel tedaviler ve çeşitli geleneksel ev tedavileri geleneksel tedavi yöntemleri arasında yer alırlar.

Geleneksel toplumlarda hastalık, doğaüstü güçlere ve insanlardan gelen tehlikelere (nazar, büyü) bağlanmışsa, geleneksel usullerle tedavi edilir. Mikrop gibi biyolojik nedenlere bağlanmışsa modern tıp sistemlerine başvurulur.

Yapılan araştırmalar ülkemizde de aynı uygulamaların olduğunu göstermektedir. "Cinlenme" veya "bizden iyilere karışma" sonucu olan psikiyatrik bozukluklar hoca ve şeyhlere; sarılıklar sarılık kesenlere; kırık ve çıkıklar, kırık-çıkıçılara götürülmektedir. İlaç hazırlayan aktarlara her il ve ilçede rastlanmaktadır. Bu araştırmalarda dikkat çeken diğer durum ise, tedavide tek yönlü hareket edilmediği, hem geleneksel hem de modern tıbbın uygulandığıdır. Eğer hastalık doğaüstü nedenlere bağlanmışsa, geleneksel tedaviye öncelik verildiği halde iyileşmezse modern tıba başvurulmaktadır. Tersine biyolojik bozukluklara bağlanmışsa, sonrasında veya beraberinde geleneksel usuller de ihmal edilmemektedir (**Gençler, 1974**).

C. Dole, Ankara'daki araştırmasında dini şifacıların mevcut tedavi seçeneklerinin ciddi bir oranını oluşturduğunu; kâbuslar, korkular, uyuma zorlukları, nöbetler, kısırlık gündelik sızı ve ağrılar yanında iş sorunları, evlilikteki çatışmaların özellikle aldatmaların şifacılar gelen, çözüm aranan sorunlar arasında olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte araştırmacı bu mahallelerde kolayca erişilebilen sağlık ocağı, birkaç özel klinik ve eczane gibi biyomedikal tedavi merkezlerinin olduğunu da ifade etmektedir.

Geleneksel tıp - modern tıp

Bilimsel tıbbın iki yüzyıllık bir geçmişi vardır. Oysa geleneksel tıp insanlığın oluşumundan beri kullanılmaktadır. Çünkü insanlar var olduklarından beri hastalanıyorlardı. Hastalıklarına çare bulmak zorunda idiler. Başka bir deyişle, insanlar vardı, insanların ağrıları vardı, yaraları vardı, doğum yapacaklardı, kırık kemikleri vardı. Ama doktorlar yoktu. Dünyanın çeşitli bölgelerinde Afrika'da, Asya'da, Avrupa'da, beş kıtada yaşayan insanlar, hastalıklarını gidermek, acılarını hafifletmek için çeşitli yollar denediler. Ziraatçı toplumlar bitkilerle, hayvancı toplumlar hayvan ürünleri ile, madenleri olanlar çeşitli madenleri, mineralleri kullanarak ilaçlar yaptılar. Yaralarını deldiler, iltihaplarını akıttılar. Hasta insanlar ve yakınları iyileşmek için dua ettiler, doğaüstü güçlerden yardım beklediler. Hastalıklarını merak ettiler, iyileşecekler mi diye falcılara gittiler. Tehlikeli gördükleri durumlarda büyü yaptırdılar. Başkalarının kendileri için yaptırdığı büyüleri bozdular. Sonuçta, deneye yanlı geleneksel tedavi usullerini biriktirdiler. Bu birikimler her toplumda azalarak çoğalarak değişerek farklılaşarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Günümüzde tıbbi bilgilerin, tıp teknolojisinin hızla ilerlemesine karşın, geleneksel tedavi yöntemleri hâlâ kullanılmaktadır (**Özsan, 2001**).

Geleneksel tedavi; halkın çeşitli nedenlerle doktora başvurmadığı durumlarda hastalıklardan korunma, tanı ve iyileşme amacıyla uyguladıkları tüm işlemleri içine alır. Geleneksel tıp, profesyonel olmayan iyileştiriciler tarafından yerel adetlere göre uygulanır. Bu açıdan folklorik tıp olarak da adlandırılmaktadır.

Geleneksel ve modern tedavinin ortak noktaları vardır. Her iki tıp, bir sistem özelliği gösterir. Diğer bir deyişle, hastalıkların nedeni tedavi ve korunma için yapılan tüm uygulamalar birbirini tamamlar ve destekler.

Hem Batı tıbbında hem geleneksel tıpta insanlar hasta olduklarına kendileri karar verirler. Hastalık geçmiyorsa aile üyeleri, akrabalar bazı durumlarda arkadaşlar nereye gidileceği, ne yapılacağı konusunda ortaklaşa karar verirler. Yani hastayı aile ve akrabaların etki alanının dışında düşünmek olası değildir.

Her iki tıp da uzmanları tarafından uygulanır. Hastalık biyolojik nedenlere bağlanmışsa modern tıp eğitimi alan doktorlara ve uzmanlara; doğaüstü nedenlere bağlanmışsa "ocak" tabir edilen kişilere,

Tablo 1. Geleneksel ve modern tıbbın farklılıkları

Geleneksel tıp	Modern tıp
Hastalık için kullanılan ürün ve uygulamaların tümü deneyim yoluyla elde edilir. Bu açıdan uygulamalar kültürden kültüre, bölgeden bölgeye farklılık gösterir.	Hastalık tedavisi, bilimsel araştırmalara deneylere dayalıdır. Tüm dünyada bir hastalığın tedavisi aynı veya benzerdir.
Hastalıkların nedeni biyolojik etkenler yanında doğaüstü güçlerle açıklanır.	Hastalıkların nedeni biyolojiktir.
Hastalıkların nedenleri arasında "diğer insanlar" da yer alırlar, nazar inancı yaygındır. Bu yüzden kötü niyetli insanların etkilerini yok etmek için büyüye başvurulur. İyi insanların duası istenir.	Hastalıkların nedenleri arasında diğer insanların davranış ve düşüncelerine önem verilmez. Diğer insanlar bazı durumlarda hastalık bulaştırabilirler.
Toplumsal ve dinsel kurallar gereği tabu sayılan eşyalara dokunmak, tabu sayılan davranışlarda bulunmak hastalık nedenleridir.	Bu tür davranışlar hastalığa neden olmazlar.
Hastalık nedenleri ile ilişkili olarak hastalık tedavileri büyüsel ve dinsel temelli de olabilir.	Hastalık tedavisi ilaçlara, ameliyatlara teknoloji kullanılarak iyileştirmelere dayalıdır.
Yanılma oranı yüksektir.	Daha az yanılma olasılığı vardır.
Tedavi edicilerde uzmanlaşma veya özelleşme yavaştır.	Her geçen gün kendi içinde özelleşmeye ve uzmanlaşmaya daha fazla gidilmektedir. Öylesine özelleşmiştir ki Ana bilim Dalları bile kendi içinde birçok alt alanlara ayrılmaktadır.

şeyhlere, hocalara gidilir. Bazı durumlarda biyolojik nedenli hastalıklar da geleneksel tedavicilere götürülmektedir. Örneğin, kırıkları olanların kırık çıkık bağlayanlara gitmesi gibi. Temelde tüm hastalıklarda tedavinin iki yönlü devam ettiği modern tedaviye ağırlık verilmişse geleneksel yönünün ihmal edilmediği veya modern tedavi ile iyileşemeyen hastaların geleneksel tedaviye yöneldikleri bu konularda yapılan araştırmalarla saptanmıştır.

Geleneksel tıp daha çok ekonomik gücü olmayan yoksul ve kırsal kesim insanları arasında kullanılır görünse de her iki tıp, toplumun farklı sınıflarında; zengin-fakir, eğitilmiş-eğitimsiz, kentli-gecekondu, farklı dil ve mezhep gruplarında kullanılmaktadır. Ancak kullanılma derecesi ve yoğunluğu çeşitli eğitim, dinsel, mezhepsel vb. birçok grupta farklılaşabilir.

Yukarıda izlenebileceği gibi hastalık nedenleri arasında **doğaüstü nedenlerin** yer alması Geleneksel Tıbbın Batı Tıbbından ayrıldığı temel noktadır. Geleneksel Tıpta, doğaüstü temelli çeşitli inanışlar ile diğer insanların nazarları ve kıskançlıkları hastalık yapabilirler. Diğer insanlar her iki tıpta da hastalık nedeni olarak görülürler.

Geleneksel tıpta insanların kötü niyetli bakışlarının hastalıklara neden olduğuna inanılır. Gerçekten de nazar inancı ülkemizde ve dünyada çok yaygındır. Nazar sadece psikolojik rahatsızlıkların değil, her türlü hastalığın nedenidir. Hatta bazı grupta bu görüş öylesine güçlüdür ki "nazara gelen" diğer bir deyişle "göze gelen insanlar" sağlıklarını, evlerini tüm varlıklarını kaybedebilirler.

Doğaüstü nedenler arasında öncelikle hastalığı Allah'ın verdiği görüşü yaygındır. Allah hastalığı insanlara bazen ceza olarak verir. Çünkü insanlar kurallara uymamışlardır. Örneğin diğer insanlara kötülük yapmışlardır, haram yemişlerdir veya dinsel sorumluluklarını yerine getirmemişlerdir. Bazen de Allah insanları dener. Sabırlarını, dayanırlıklarını ölçer.

Doğaüstü kötü güçler arasında bazıları iyi, bazıları kötüdür. Cin, şeytan, karanlık kötü güçler olarak bilinir. Cinlerin insanların içine girmesi hastalık yapar. Bazı gruplarda cinlerin insanları terk etmesi inancı da hastalıklara neden olabilmektedir. Batı tıbbında diğer insanlar hastalık bulaştırırlar.

Geleneksel tıp uygulamaları

Doğaüstü ve büyüye ilişkin anlayışlar

Geleneksel Tıp uygulamaları çok yönlüdür. Bir taraftan doğaüstü ve büyüye ilişkin anlayışlar bir taraftan hastalıkları iyileştirmek için yapılan çeşitli uygulamalar, hazırlanan ilaçlar geleneksel tedaviyi zenginleştirmekte ve çeşitlendirmektedir. Doğaüstü ile ilgili anlayışlar ve hastalıklarda uygulanan çeşitli yöntemler, hazırlanan ilaçlar Geleneksel Tıbbın temelini teşkil ederler. Doğaüstü nedensellik üç grupta toplanabilir (**Güleç, 2000**).

1. Mistik nedensellik kuramları
2. Animistik nedensellik
3. Büyüsel nedensellik

Mistik nedensellik kuramları: Bu anlayışın ortak yönü hastalığı kişinin eylemleri ya da deneyimleriyle

açıklamalarıdır. Örneğin; türbe, cami gibi yerlerde uygun davranmamak, anne babaya karşı gelmek, ahlaki kurallara uymamak hastalık yaratabilir. Bu tür eylemlerin cezaları genellikle bayılmalar, felçler şeklinde olmaktadır.

Animistik nedensellik: Rahatsızlığın doğaüstü güçlerle açıklanmasıdır. Dinlerin pek çoğunda her insanın içinde bir ruh bulunduğu, bu ruhun bedenden geçici olarak ayrıldığı ve ölümden sonra bedeni terk ettiğine inanılmaktadır. Ruhun tümüyle vücuttan ayrılması ölüm, geçici ayrılması ise hastalıktır. Bir ruhun girişi veya vücuttan çıkışı hastalığa neden olabilir. Bazı durumlarda cin, şeytan gibi güçler insanların içine girerek akıllarını karıştırabilirler. Bu durumda görülen hastalıklar daha çok ruhsal temelli psikoz ve epilepsilerdir. Bağlı olarak bu hastalar ilk olarak daha çok şeyhlere ve hocalara götürülür. İyileşmezse doktorlara başvurulur.

Büyüsel (majik nedenli olanlar): Bu tür inançların ortak yönü; hastalığın, kötü kalpli, kıskanç insanların yaptığı büyüsel işlemlerle açıklanmasıdır. Bu işlemlerin en bilinenleri arasında beddualar, okunmuş su veya yiyecekler, saç, tırnağa veya eşyalara yapılan uygulamalar yer almaktadır. Bu yüzden birçok insan, özellikle az eğitilmiş olanlar veya kırsal kesimde yaşayanlar kendi saç, tırnak gibi vücutlarına ait çıktıkları hatta özel eşyalarını başkalarının görmeyeceği, onları elde edemeyecekleri yerlere saklarlar. Çünkü bunlara yapılacak herhangi bir işlem sahibine yapılmış olur. Literatürde bu işlemler kara büyü adı altında tanımlanırlar. Diğer bir büyü uygulaması ak büyüdür. Ak büyü kötülüklerden korunma veya kara büyüünün kötü etkilerini yok etmek amacıyla yapılır.

Bu işlemler bize saçma, boş, batıl itikat gibi görünse de ilkel toplumlarda veya kendi ülkemizin gelişmekte olduğu yörelerinde yaşayanlar için anlamlıdır. Bazı durumlarda belirli bir eğitim görmüş kimseler arasında bile kötü güçlerden ve nazarlardan korunmak için tahtaya parmakla vurmak, merdiven altından geçmemek, on üç rakamından kaçınmak gibi benzer uygulamalar yaygındır.

Günümüzde büyü ve din birbirine karıştırılmakta, aralarındaki fark bilinmemektedir. Çoğu zaman büyü dinsel bir işlemmiş gibi görünmektedir. Din, insan yaşamını ve doğayı yöneten, denetleyen üstün güç ile ilgili inanışlar bütünüdür. Büyü ise doğa kanunlarının çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesine yönelik işlemleri içine alır ancak her iki konunun ortak bir yönü vardır, bu da her ikisinin de doğaüstü ile ilgili olmasıdır.

Büyüsel işlemlerde temas ve taklit prensipleri: Büyüsel işlemler genel olarak iki prensibe göre işlemektedir (**Acıpayamı, 1962**).

Taklit prensibi: Yok olmasını istediğimiz olgunun diğer yok olan eşya, bitki ile benzerleştirilmesi. Örnek olarak, Yozgat ve civarında epilepsi, kötü ruhların ve cinlerin neden olduğu bir hastalık olarak bilinir. Cinleri rahatsız eden kimselere cinler görünür ve onu korkuturlar. Korku sonucu hasta bayılır. Dolayısıyla hastanın tedavisini hoca yapabilir. Bu yüzden hasta sahipleri hocaya başvururlar. Hoca üç gün boyunca okur. Sonra bir mezar yeri gösterir. Oraya bir mezar kazılır. Hoca ve hastanın yakınları mezar başına gelirler. Hoca mezarın başında dua okur. Beyaz kefen giydirilen hastayı içine yatırır. Aynı defin işleminde olduğu gibi mezar toprakla hafifçe örtülür (**İlbars, 1988**). Eğer hastanın kulağına mezarda yatarken cinlerin sesi gelmişse hastanın iyileşeceğine inanılır. Bu ses hasta ile cinlerin barıştığı anlamına gelmektedir. Artık onu korkutmayacaklardır. Bu uygulamanın temelindeki diğer bir anlayış ise cinlerin aldatılması olayıdır. Mezara yatırılan hasta ölmüştür. Bağlı olarak cinler artık onu terk etmelidir.

Temas prensibi: Bu prensipte temel düşünce başka bir nesnede, başka bir eşyada, kişide var olan iyiliğin, olumluluğun veya kutsallığın hasta kişiye geçirilmesidir. Gaziantep yöresinde çocukları yaşamayan anneler, yaşayan yedi tane Muhammed adlı çocuğun elbiselerinden kumaşlar toplar, yaşamasını istedikleri çocuklarına elbise dikerek giydirebilirler.

Diyarbakır'da hamileyken çocuklarını sık sık düşüren anneler kent merkezinde Azizoğlu adıyla tanınan bir ocaktan ucunda kapalı anahtar olan bir kuşağı bellerine bağlar, doğuruncaya kadar çıkarırmazlar. Her iki örnekte de, kutsallık ve diğer öğelerdeki kalıcılık, devamlılığını istediğimiz olguya geçirilmektedir.²

Türbe ve yatır ziyaretleri

Türbe mezar gibi ziyaret yerlerine gitme, geleneksel tedavi yöntemleri arasında yer alan uygulamalar arasındadır. Ülkemizin her tarafı türbe, yatır ve evliyaların mezarları ile doludur. Bu yatır ve türbelerin tümü kutsal olduğu halde, bazılarının hastalıkları iyileştirmede daha güçlü olduğu düşünülür. Türbe ve ziyaretlere her türlü hastalar gitmekte ve onlardan şifa beklemektedirler. Bunlar arasında en sık başvuru alan hastalıklar çocuğu olmayanlar, saralı,

felçli hastalar ve psikolojik kökenli rahatsızlıklardır. Türbe, mezar ve yatır gibi ziyaret yerlerine gitmenin temelinde farklı algılamalar yatmaktadır. Bazı görüşlere göre, mezarına veya türbesine gidilen kişiler Allah'ın çok sevdiği kutsal insanlardır. Kutsal yerlerde yapılan dualar kabul edilir. Çünkü Allah türbede yatan kişinin yüzü hürmetine onlara deva verecektir (**Çakır, 2012**).

Başka bir görüşe göre ise bizzat bu kişilerin (evliyaların) kendileri hastalıklara devadır. Hastalık durumlarında yaşayan veya ölen din uluları ziyaret edilir. Din uluları kötü güçlerin etkisini yok edebilirler veya kötü güçlerin insanlara zarar vermesini önleyebilirler.

Geleneksel ilaçlar

Günümüzde biyo-ilaçlar çok yaygın kullanılmasına karşın, birçok hastalıkların iyileştirilmesinde geleneksel ilaçlara da yer verilmektedir. Geleneksel ilaçlar hastalıklar kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Yaraların iyileşmesini sağlayan ilaçlar yanında, kalp ritmini düzenleyen, kırık ve çıkıkların hızlı iyileşmesini sağlayan ilaçlar (em) veya bitkiler vardır. Geleneksel ilaçlar olarak kullanılan maddeler ve kullanım amaçları, bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye değişmektedir. Çünkü geleneksel ilaçların hazırlanmasında insanların yaşadıkları coğrafya önemlidir. O coğrafyanın sundukları, ilaç yapımında kullanılan maddeleri belirlemektedir. Diğer bir anlatımla bazı bölgelerde bitkisel ağırlıklı ilaçlar hazırlanırken bazı bölgelerde hayvansal ağırlıklı, deniz kenarında yaşayanlarda deniz ürünlerinin kullanıldığı ilaçlar yapılmaktadır. Bununla beraber gerek folklorik temelli araştırmalar, gerek farmakologların araştırmaları geleneksel ilaçlarda bitkilerin daha ağırlıklı kullanıldığını göstermektedir.

Sıcak-soğuk ikilemi

Geleneksel Tıpta diğer bir anlayış da hastalık tedavisi besinlerle ilgili "sıcak-soğuk karşıtlığı" dengesidir. Ying-Yang Kuramı adını alan karşıtlık ilkesi temelini Uzakdoğu, özellikle Çin düşüncesinden alır. Bu düşünceye göre doğa ve evrendeki her şey, karşıtlık içinde gelişir.

Hindistan, Çin, Tayland'ta gebelik sıcak bir dönem olarak kabul edildiğinden gebe kadının soğuk besinler tüketmesi istenir. Loğusalık döneminde kadın, doğumla birlikte sıcaklık kaybettiği için sıcak besinler alması gerekmektedir (**Konak ve Eğri, 2011**). Bizim kültürümüzde loğusalık dönemi

kadının ve bebeğin sıcak tutulmasını gerektiren bir dönem olarak düşünülmektedir. Bu yüzden kadına sıcak şeyler yedirilir.

İnsanlar soğuk nedenli bir hastalığa yakalandıklarında sıcak uygulanır. Güneş çarpması gibi sıcakın yarattığı hastalıklarda ise soğuk uygulanır. Soğuk algınlığı, nezle, zatürre soğuğa bağlı hastalıklardır. Hastanın iyileşmesi için hastanın sıcak şeyler yemesi ve içmesi önerilir. Sıcak çay, sıcak çorba, sıcak bitki çayları gibi. Kırsal bölgelerimizin bazılarında ishal "sulu" olarak değerlendirildiğinden hastaya katı şeyler verilmeye çalışılır.

Bazı kültürlerde besinler de bu karşıtlık içinde düşünülmektedir. Hindistan'da et/yumurta/balık/tereyağı gibi besinler sıcak besinler, koyu yeşil yapraklı sebzeler soğuk besinler olarak düşünülür. Hangi besinlerin sıcak, hangi besinlerin soğuk olduğu ve bunların hangi zamanlarda tüketileceği kültürden kültüre değişmektedir.

Geleneksel tedavilerin kullanılması nedenleri: olumlulukları - olumsuzlukları

Ülkemizde Geleneksel Tıp uygulayıcıları arasında başta şeyhler, ocak ve hocalar olmak üzere yerli ebeler, kırık çıkıkçılar, çeşitli yaralar ve ağrılar için ilaç hazırlayanlar yer almaktadır. Yine kupa çekenler, çeşitli hastalıklarda kulak arkası veya karına jilet atarak kan akıtanlar, büyü yapanlar, hatta hasta olduğunu haber veren falcılar geleneksel tedaviler arasında sayılabilir.

İnsanlar geleneksel tedavileri çeşitli nedenlerle kullanırlar. En önemli neden yukarıda da belirtildiği gibi hastalıkların doğaüstü güçlere bağlandığı durumlardır. Diğer yandan aşağıda gösterilen nedenler de geleneksel tıba başvurmada etkindirler.

- Geleneksel tedavicilere ulaşmak kolaydır. Geleneksel tedaviler çoğu zaman hastalara yakın oturlar. Aynı mahallede, aynı semtte hatta komşu olarak yaşayan geleneksel tedaviler vardır. Onlar hastalarına geniş zaman ayırır.

- Geleneksel tedavi ucuzdur. Bazı durumlarda para bile gerektirmez. Örneğin; doğum yaptıran kadına yiyecek, içecek, ev eşyası gibi hediyeler verilir.

- Geleneksel tedavi bürokrasi gerektirmez. Başvuru formu, yetkili imza, döner sermayeye para yatırma gibi evraklara ihtiyaç yoktur. Nitekim farklı dillerin konuşulduğu, okuma/yazma düzeyinin düşük olduğu gruplarda resmi kurumlara gitmek sıkıntı ve zorluk yarattığı için çoğu zaman göze alınamamaktadır (**Elmacı, 2013**).

- Geleneksel tedavilerde hastalar uzun süre beklemez, itilmez, kakılmaz ve horlanmazlar.

İnsanlar geleneksel tedavilerle aynı dili konuştukları, aynı inançları paylaştıkları için kolay iletişim kurar ve en önemlisi bu benzerliklerden dolayı birbirlerine güven duyarlar. İlişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesinde **güven duyma** çok önemlidir. İnsanlar güven duydukları kişilerle arkadaş oldukları gibi, güven duydukları doktora tedavi olmak isterler.

Geleneksel tedavinin diğer önemli bir yanı uygulayan kişiye, anneye psikolojik rahatlık sağlamasıdır. Annenin bu uygulamaları yerine getirdiğinde kendini iyi hissetmesidir. Geleneksel ritüelleri komşu ve akrabaları ve arkadaşları ile birlikte yerine getiren kadın kendini iyi hisseder (**Lee Hongkong'dan aktaran Konak ve Eğri, 2011**). Çinli kadınlarla yaptığı çalışmada "doğum sonu geleneksel uygulamaları yerine getirmeyen kadınlarda depresyon belirtilerinin daha fazla olduğu" belirtmiştir.

Çok eskilerden bu yana, önceleri geleneksel uygulamalar, Batı Tıbbını temsil etmediği için küçümsenmekteydi. Bununla birlikte bazı geleneksel işlemler Batı Tıbbı tarafından olumlu uygulamalar olarak kabul edilmektedir. Örnek olarak, kültürlerarası araştırmalar anne ve bebeğin birlikte uyumasının çocuğun gelişimini olumlu etkilediğini göstermektedir (**Vinther ve Helsing, 1997**). Daha açık bir anlatımla, Batı Tıbbı son iki yüzyıldır anne ile bebeğin ayrı yataklarda uyumaları istemekteydi. Oysa ayrı uyumanın biyolojik ve kültürel sonuçları vardır. Annelerinden ayrı uyuyan bebeklerin ağlama süresi daha uzun olabilir. Bazı anneler kendilerinin sütü yetmediği için bebeklerinin ağladığını düşünerek daha sağlıklı besin olan mamaları kullanabilirler. Ani ölümler daha çok görülebilir. Halbuki anneleri ile birlikte yatan bebekler daha çok anne sütü emebilir, daha az şiddet görebilir, daha çok uyaran alabilirler. Bütün bunlar bebeklerin beyin gelişimi için önemlidir.

Antropologların yerel halklar üzerine yaptıkları araştırmalardan elde ettikleri veriler Batı Tıbbı uygulamaları ile örtüşmemekte, ters düşmektedir. Bununla birlikte geleneksel uygulamaların bazılarının yeniden dönüldüğü de bir gerçektir. Bebeklerle annelerin aynı yerde uyumalarının istenmesi, eskilerde uygulanan "bebeklerinizi belirli aralıklarla besleyin" yerine "bebeklerinizi her ağladığında emzirin" uygulamalarının günümüzde gittikçe yaygınlaşması örneklerinde olduğu gibi...

Geleneksel tedavide yararlı unsurlar olduğu gibi zararlı unsurlar da vardır. Zararlı unsurlar arasında en göze çarpanı hastalığı iyileştirmek için çeşitli uygulamaların yapıldığı süreyi içine alan "zaman kaybı"dır. Çünkü geleneksel tedaviler denenirken hastalık ilerlemekte, bazı zamanlarda dönüşümsüz durumlar yaşanmaktadır. Doğum sonu dönemde görülen puerperal enfeksiyonlarda kadında görülen yüksek ateş, sayıklama, iştahsızlık geleneksel inanışlarda yer alan al basması belirtileri ile eşleşmektedir. Doktora götürülmediğinde hastalığın tedavisi çok uzun devam etmektedir.

Yeni doğan çocuğa kolostrum verilmemesi, kolostrom pis addedilerek atılması çocuk gelişiminde rol oynayan çok önemli besin kaynağından çocuğu mahrum bırakmaktadır. Birçok hastalıkta benzeri örnekler çoğaltılabilir.

Geleneksel modern tıp tartışmalarına son yıllarda eklenen bir de alternatif, tamamlayıcı, popüler tıp tartışmaları vardır. Çoğunlukla alternatif tıba tamamlayıcı tıp da denilmektedir. Geleneksel ve alternatif tıp bir toplumda politik olarak var olan sağlık sisteminin dışında kalan sağlık uygulamalarını ve inanışları kapsar. Alternatif tıbbın kökleri geleneksel tıp uygulamalarına dayanır. Bu açıdan birbirinden farklı değildir, birleşiktir. Diğer bir deyişle; Geleneksel halk tıbbının içerisinde yer alan alternatif tıp, doğduğu ve bağlı bulunduğu coğrafya için "geleneksel tıp" olarak adlandırılırken, başka coğrafyalarda "alternatif" olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Batı dünyasında çok popüler olan "yoga" Hint toplumuna özgü geleneksel bir tedavi yöntemidir. Hint toplumu için bu yöntem geleneksel bir iyileştirme pratiği iken, başka toplumlarda "alternatif" tıp yöntemleri içinde yer almaktadır (**Kaplan, 2010**). Alternatif tıp içinde sayılan akupunktur ayurvedik tıp enerji ve aroma tedavilerinin kökleri Çin, Hindistan, Mısır uygarlıklarına kadar uzanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü bu birlikteliği **TM/CAM** (*traditional,medicine /complementary alternative medicine*) kısaltması ile sembolleştirmektedir.

Sonuç

Geleneksel tedavi, tıbbi antropologların çeşitli kültürlerde/toplumlarda araştırmalar yaptıkları ve başarılı eserler verdikleri bir alandır. Antropoloji literatürü bu konularda zengindir.

Geleneksel tedavide, modern tıptan farklı olarak hastalık yaratan nedenler, biyolojik etkenler yanında, doğa ve doğaüstü güçlerle ilişkiler temelinde

açıklanmaktadır. Geleneksel anlayışta kişinin doğa ve doğaüstü güçlerle denge hâli **sağlığı**, denge durumunun bozulması hâli **hastalığı** ifade eder. Bu tedavide doğa ve doğaüstü güçlerle dengeyi sağlamak amacı ile ocaklılara, şeyhlere gidilmekte, büyüler bozulmakta, dinsel kurallar yerine getirilmekte, kutsallık atfedilen kişilerin türbeleri ziyaret edilmekte, geleneksel-bitkisel ev ilaçlarından yararlanılmaktadır.

Son yıllarda teknolojinin hızla ilerlemesine karşın geleneksel tedavi yöntemleri hâlâ kullanılmaktadır. Çünkü geleneksel tedavi yöntemleri kişilere **psikolojik bir rahatlık** sağlamaktadır. Bu yöntemlere ulaşılması kolay ve ucuzdur. Hastalar geleneksel tedavicilere güven duyarlar.

Dipnotlar

1. Christopher Dole 1990'larda ve 2000'lerde Türkiye'de yaşamış ve "Seküler yaşam ve Şifacılık adlı kitabın saha araştırmasını gerçekleştirmiştir. Dole kitabında Türkiye'de süregelen seküler yaşama ve araştırma yaptığı mahallelerin dinsel ve büyüsel şifacılığı "modern öncesi köhne kalıntılar" olarak değerlendirmesine karşın; dini şifacılar nasıl oluyor da hâlâ bu kadar talep görüyor? Modern Tıba rakip oluyor? sorusuna yanıt aramaktadır.
2. Antropolog bir arkadaşım aktarmıştı: "Bitlis yöresinde bir eczacı tanınmış şeyh soyundandır. İnsanlar ilaçlarını onun eczanesinden almayı tercih ederler. Hatta eczacının ilaçlara dokunmasını, onun paketlemesini isterler. Diğer bir deyimle şeyhin kutsallığını ilaçlara bulaştırarak ilaçların biyomedikal gücüne güç kattığını düşünürler".

Kaynaklar

- Acıpayamlı, O.** (1962) *Türkiye de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum: Atatürk Üniv. Yayını.
- Çakır, S.** (2012) *Göller Yöresinde Türbe İnancı ve Ziyaretlerin Sosyolojik Analizi: Isparta Örneği*. Erişim Tarihi 24 Ocak 2012 <http://kanalkultur.blogspot.com.tr/2013/10/sabri-cakr-goller-yoresinde-turbe-inanc.html>
- Dole, C.** (2013) *Seküler Yaşam: Modern Türkiye'de Kayıp ve Adanmışlık*, Cezar B. (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları .
- Elmacı, N.** (2013) *Sağlık Antropolojisi*. Ankara: Siyasal Kitap.
- Gençler, A.** (1974) *Diyarbakır ve Çevresinde Sosyalleştirilmiş Sağlık Hizmetlerini Etkileyen Toplumsal ve Kültürel Faktörler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Diyarbakır Tıp Fakültesi: Diyarbakır.
- Güleç, C.** (2000) *Anadolu Kültüründe Hastalık-Sağlık Kavramlarına Transkültürel Bir Bakış*, *Klinik Psikiyatri*, 3: 34-39.
- İlbars, Z.** (1988) *Sara Hastalığının Kültürel Boyutu*. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildiriler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 110 .
- Kaplan, M.** (2010) *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretiminde Kadın: Ankara Kent Örneğinde Kuşaklararası Çalışma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları (257): 31-36.
- Konak, A., Eğri, B.G.** (2011) *Doğum Sonu Dönem İle İlgili Geleneksel İnanç ve Uygulamalar: Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler*. Erişim Tarihi 24 Aralık 2011 www.Antropoloji.Net.
- Özsan, G.** (2001) *Geleneksel ve Modern Tıp Üzerine, Toplum-bilim: Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı*, 3: 77-80.
- Türkdoğan, O.** (1972) *Doğu Anadolu'nun Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması, Erzurum'da Bir Kasabanın Medikal Sosyolojik Yapısı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Vinther, T., Helsing, E.** (1997) *Breastfeeding: How to Support Success. A Practical Guide For Health Worker*, WHO: Copenhagen.